

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-3>

ЕКОНОМІЧНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ ТА ФІЛОСОФІЯ ВІЙНИ

Тетяна Глушко,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-8759-7975
tetyana.glushko@gmail.com*

Анотація. У статті представлено аналіз причинно-наслідкових зв'язків між такими соціально-значимими феноменами як військові стратегії та економічний націоналізм. Актуальність даної проблематики саме у контексті співвідношення цих феноменів розкривається як на рівні окремих регіонально-значимих воєн, так може виявитись ключовою й для сучасних країн у разі глобального протистояння або перерозподілу сфер гео економічного впливу. Саме тому пропонується стратегічний перегляд економічної політики кредитозалежних країн – особливо в умовах перманентної військової загрози – у напрямі формування більш виважених моделей економічного розвитку з елементами протекціонізму та забезпеченням потужного розвитку виробничого та військово-промислового комплексів. Такий підхід дозволить суттєво наростити захисну спроможність країн, забезпечити надійну тилову оборону та суттєво підвищити темпи розвитку реального виробничого сектору, важливість якого для збалансованої економічної системи продемонстрував досвід розвинутих країн.

Ключові слова: економічний націоналізм, війна, філософія, економічна політика, стратегія, стратегічне мислення.

ECONOMIC NATIONALISM AND PHILOSOPHY OF WAR

Tetiana Hlushko,

*Doctor of Philosophy, Professor,
Professor at the Department of Philosophy
of the National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-8759-7975
tetyana.glushko@gmail.com*

Abstract. The article is devoted to analysis of cause-and-effect connections between such socially meaningful phenomena as economic nationalism and war strategies. The relevance of the issue precisely in the context of such correlations discovers at the level of regionally significant wars and it could be important for modern countries in possible global confrontation or redistribution of geo-economic influence spheres as well. That is why in the article proposed strategic revision of the economic policy for credit-dependent countries – especially in conditions of permanent military threat – in course to creation more effective economic models with elements of protectionism, implementation of national production sector and development of forceful military-industrial systems. This approach will allow to improve defense capacity of countries, provide reliable rear protection and increase industrial activity, which is extremely important for balanced economic systems as it has been demonstrated by experience of developed countries.

Key words: economic nationalism, war, philosophy, economic policy, strategy, strategic thinking.

Si vis pacem, para bellum
Cornelius Nepos

У того, хто вміє оборонятися,
супротивник не знає, де йому нападати
Сунь-цзи

Вступ. В умовах сучасного світу, з його торгово-економічними війнами та регіональними військовими конфліктами, важливо проаналізувати не тільки еволюційний розвиток та роль феномену війни в економічних процесах країн і регіонів, але, насамперед, актуалізувати проблему практичних можливостей розробки й реалізації успішних військових стратегій у їх зв'язку з таким ідеологічним та соціально-практичним феноменом як економічний націоналізм. Аналіз усіх видів військових протистоянь – від прямих збройних конфліктів до валютних та торгових воєн – саме у такому причинно-наслідковому вимірі у сучасних соціально-філософських дослідженнях майже не представлений і потребує, на наш погляд, окремої аналітичної розвідки.

Метою пропонованого дослідження є поглиблення філософського аналізу феномену війни, а саме військових стратегій у контексті визначення міри їх ефективності у залежності від рівня практичної реалізації суспільством принципів економічного націоналізму.

Основна частина. Ідеологія економічного націоналізму, не дивлячись на не надто ґрунтовне її висвітлення в академічній літературі, має досить тривалу історію та важливі для соціальних систем особливості. Так, американський дослідник Р. Гілпін веде мову про *три конкуруючі ідеології у сфері політичної економії* та відзначає, що «економічний лібералізм, марксизм та економічний націоналізм наприкінці ХХ століття зберігають свою актуальність» (Gilpin, 2016: 25). Більше того, у своєму дослідженні він аналізує період розвитку економічного націоналізму та пов'язаного з ним протекціонізму, тобто лобіювання економічних інтересів національного виробника, у Сполучених Штатах, хоча на сучасному етапі ця країна й репрезентує ідеологію економічного неолібералізму.

У схожому руслі специфіка американського економічного націоналізму означена й у дослідженні Д. Франк (Frank, 2000), в якому проаналізовано особливості його історичного розвитку в економічній політиці США. Загалом, варто наголосити, що ця ідеологічна платформа виводить на перше місце у системі світоглядних цінностей саме спільний економічний інтерес суспільства, навколо якого відбувається об'єднання громадян та створюються механізми й технології для досягнення відповідних соціально-економічних цілей (Глушко, 2015).

Історично феномен економічного націоналізму остаточно сформувався у ХІХ столітті в роботах відомого німецького економіста та суспільного діяча Ф. Ліста, який наполягав на практичній потребі рівноцінного повномасштабного розвитку господарських потенціалів та матеріально-виробничих секторів усіх національних країн, перш, ніж вони вийдуть на рівень вільної торгівлі. Німецький мислитель доводив, що в іншому разі відкриті ринки будуть мати згубний вплив на прибутковість та перспективи розвитку національних економік (Ліст, 2021).

На сучасному етапі досить відомим апологетом цієї ідеології є норвезький економіст Е. Райнерт, який наголошує, що багаті країни досягли сучасних показників тільки завдяки тому, що пройшли свого часу стадію протекціонізму у своїй економічній політиці, зокрема континентальна Європа стала на цей шлях наприкінці ХV століття й трималася його протягом кількох століть (Райнерт, 2019: 94). Ті ж країни, які цього не зробили продовжують залишатися бідними і жодні кредитно-фінансові механізми не можуть сприяти їх економічному розвитку, а навпаки, тільки погіршують їх економічну ситуацію.

Варто визнати, що сучасна інклюзивна неоліберальна глобалізація, з характерним їй поглинанням нерівномірно розвинених національних економічних систем, спричиняє нерівність можливостей для більшості країн та укорінює їхню перманентну фінансово-кредитну залежність від провідних економік світу та міжнародних фінансових організацій. Адже в умовах вільного ринку можливість планомірно розвивати виробничі сектори національної економіки суттєво ускладнюється, що, в свою чергу, робить такі країни вкрай уразливими на рівні забезпечення їх матеріально-промислових та військових потреб – від прямої оборони своїх територій у разі зовнішньої інтервенції до можливості розвитку у якості повноцінного суб'єкта міжнародної економічної взаємодії в умовах торгових або валютних воєн.

На наш погляд, впровадження в соціальну практику принципів економічного націоналізму є дійсно сприятливим для підвищення ступеня практичної готовності країн до військових конфліктів та рівня їхньої обороноздатності. Йдеться про те, що всі матеріальні та оборонні потреби суспільства мають бути закриті, перш за все, засобами внутрішніх ресурсів із максимальним залученням національного виробника, і тільки після цього вирішуватися на рівні міжнародної співпраці.

Так, приклад сучасної України, в економічній історії якої, відсутній період впровадження притаманних економічному націоналізмові практик, яскраво засвідчує неефективність такого підходу на рівні показників реалізації потенціалів її військово-промислового комплексу у сфері забезпечення внутрішніх потреб та демонструє необхідність впровадження більш продуманих у військовому відношенні соціально-економічних стратегій. Звичайно, в умовах сучасних глобалізаційних процесів, зважаючи на рівень досягнень технологічного сектору у сфері виробництва озброєнь та супровідних технологій, зробити це власними зусиллями надзвичайно складно, історичний час для цього розвиткового етапу втрачений. Однак, усвідомлення цієї історичної помилки змушує сьогодні реактуалізувати питання перспектив розвитку як реального сектору національної економіки в цілому, як це свого часу зробив Китай, так й проблематизувати потребу суттєвого підвищення ефективності національного військово-промислового комплексу з урахуванням актуальних потреб суспільства з метою закриття економічного фронту в умовах зовнішніх інтервенцій.

Досить показово, що сучасні світові реалії активно демонструють сплеск економічного націоналізму в Європі, зокрема апелюючи до нього як до ідейного ядра такого явища як Brexit. Тяжко не погодитись, що сучасна Британія дійсно демонструє надзвичайну продуктивність у сфері прийняття стратегічних рішень – в тому числі, здійснюючи безпосередній вплив на перебіг військового конфлікту в Україні – оскільки після брекзиту країна більше не потребує узгодження своєї економічної політики з країнами Євросоюзу, в наслідок чого має можливість швидше та ефективніше відповідати на виклики часу. Тоді як ситуація, в якій опинилась нині Україна, тобто в умовах залежності від зовнішньої військової допомоги, коли не виконуються умови Будапештського меморандуму, є стратегічно неприпустимою для виживання країни й вимагає відповідного осмислення з боку суспільних еліт.

Сьогодні цілком ймовірним виглядає й подальший вплив економічного націоналізму на європейський політичний простір, оскільки його переваги у якості політичної платформи, полягають в тому, що він «об'єднує консервативні економічні пропозиції з націоналістичними позиціями у сфері міжнародної торгівлі та співробітництва» (Colantone, Stanig, 2019: 128). Так, наприклад, сучасний канадський економіст Е. Хеллейнер наголошує, що американський популістський консерватизм та китайський девелопменталізм є сучасними неомеркантилістськими різновидами економічного націоналізму (Helleiner, 2021). І, як бачимо, саме між цими країнами сьогодні відбувається торгова війна глобального масштабу (Liang, Ding, 2020), що так само, на нашу думку, свідчить про безпосередній зв'язок практичних наслідків реалізації принципів економічного націоналізму з можливостями залучення все більш інтелектуальних,

в тому числі науково-технологічних, засобів вирішення конфліктних ситуацій на усіх рівнях їх розгортання – від збройного до валютно-торгового.

Оскільки ключовим принципом економічного націоналізму є ефективізація виробництва всередині країни та максимальне закриття власним ресурсом внутрішніх матеріальних потреб, то повноцінний розвиток військово-промислового комплексу країни та її виробничих потужностей цілком доречно вважати одним із структурних рівнів такої економічної політики. Виготовлення озброєння для оборонних цілей та підготовка відповідного контингенту на випадок військової агресії чи спроб аншлюсу територій, має бути важливим елементом військової доктрини та політичної ідеології держави, що зокрема засвідчується досвідом таких країн як США, Китай, Ізраїль та країн західної Європи. Саме ці країни є сьогодні найбільш обороноздатними як на рівні стратегічного розвитку економічних систем в цілому, так й на рівні наявності військово-промислового сектору, здатного виготовляти якісні оборонні засоби та супровідні технології.

Варто також згадати, що стратегічно-філософський аналіз війни, як значимого соціального феномену, бере свій початок, як відомо, ще з часів стародавнього Китаю. Зокрема йдеться не тільки про загальновідомий трактат Сунь-цзи «Мистецтво війни», а й про аналіз відомих китайських стратагем, кожна з яких є стислим узагальненням стратегічних підходів до вирішення складних військово-практичних задач. Сучасна аналітика у цій галузі продовжує працювати як зі східним досвідом осмислення цього явища, так й з новими суто економічними форматами конфліктних протистоянь, такими як торгові (Liang, Ding, 2020) та валютні війни (Рікардс, 2018).

При цьому актуальними залишаються й класичні розробки у сфері філософського аналізу підходів до ведення війни. Зокрема, Сунь-цзи наполягав, що одне з головних правил війни полягає в тому, щоб не сподіватися на те, що ворог не нападатиме, а, навпаки, постійно готуватися до можливого нападу, а ще краще – унеможливити його (Сунь-цзи, 2015). Також східна філософія війни розрізняє чотири її рівні: *дипломатію, пропаганду, таємні операції та господарство*. Наголос також ставиться на тому, що війна завжди ведеться на усіх чотирьох рівнях одночасно: «якщо ви не подбаєте про всі рівні війни, ви її програєте ще до початку» (Пекар, 2020: 107).

Як бачимо, багатоплановий аналіз такого явища як війна з необхідністю передбачає й *економічний рівень військових протистоянь*, що, наш погляд, свідчить про важливість внутрішньої економічної політики країн для забезпечення їх обороноздатності та більш надійних позицій на всесвітній «шаховій дошці». Недарма ще наприкінці минулого століття О. Тоффлер наголошував, що трансформація світової економіки спричиняє революцію у природі військових дій, оскільки *будь-яка війна є відображенням економічного світогляду*, а спосіб її ведення відображає спосіб створення багатств (Toffler, 1993).

Таким чином, багато в чому суб'єктність країни залежить від її господарських стратегій на рівні економічної політики, які визначають її оборонні можливості, а отже й від якості людського та соціального капіталів. Тому країна, яка дотримується норм базової безпекової політики, мала б заздалегідь створити умови для надійного тилу та працювати над стратегіями унеможливлення нападу. Адже, «стратегія потрібна для миру не менше, ніж для війни» (Пекар, 2020: 35). Як бачимо, для прогресивного розвитку країни не достатньо простого забезпечення фінансової стабільності, оскільки саме «стратегічна торгівельна політика – це, по суті, війна іншими засобами» (Райнерт, 2019: 148), тоді як торгівля потребує розвитку потужного виробничого сектору національної економіки. У такий спосіб, ідеологія економічного націоналізму, постає у якості фундаментальної основи для обґрунтування та усвідомлення потреб максимального розвитку виробничо-технологічних потенціалів та оборонних військово-промислових комплексів, якими повинна володіти будь-яка країна, яка не планує зникати з політичної мапи світу.

Варто також зважати, що в постмодерних реаліях феномен війни суттєво еволюціонував та вийшов на рівень потужних економічно-торгових конфліктів, у більшості випадків оминаючи їх військові фази. Однак, серйозна загроза третьої світової війни на рівні безпосередніх військових протистоянь та створення на планеті нових «гарячих точок», перед якою ми опинились після повномасштабного військового вторгнення в Україну, стала одним з найтяжчих у світовому масштабі викликів з часів карибської кризи. Недостатній рівень готовності української влади до повномасштабної військової інтервенції агресора є, на наш погляд, неприпустимим стратегічним прорахунком, перш за все, на рівні внутрішньої економічної політики еліт, які керували країною протягом періоду її незалежності.

Ключова стратегічна помилка, на нашу думку, полягає саме у тривалій відсутності з боку керівництва держави завбачливого планування та розвитку програм ефективного оборонного військово-промислового комплексу зокрема, та виробничої-промислової економічної політики в цілому. Йдеться про недостатній рівень розвитку реального сектору національної економіки як такого, що повинен забезпечувати як приріст валового внутрішнього продукту, так й структурне вдосконалення економічної системи суспільства та забезпечення її тилових потреб у випадку військових конфліктів.

У такий спосіб, логічний та причинно-наслідковий зв'язок між феноменом економічного націоналізму як таким, що вимагає високого рівня розвитку продуктивних сил та реалізації виробничого потенціалу країн, з практичними умовами готовності суспільств до таких межових ситуацій як повномасштабні військові конфлікти, стає незаперечним. Зокрема, важливим аргументом на користь цієї тези є також висновок Е. Райнерта про те, що «лише країна із власною оброблювальною промисловістю може перемогти у війні» (Райнерт, 2019: 88).

Досвід же російсько-української війни продемонстрував соціально-практичну значимість впровадження принципів економічного націоналізму у сфері забезпечення розвитку військово-промислового комплексу країни. Адже сьогодні Україна в умовах війни вимушена запозичувати значну кількість озброєння у багатьох країн світу, оскільки її власний військово-промисловий комплекс не підтримувався державою належним чином протягом років незалежності, а тяжке озброєння не вироблялось в необхідних обсягах. Це є показником недалекогоглядного ставлення до безпекової політики країни. Тоді як наявність потужного національного промислово-військового сектору не тільки суттєво покращила б внутрішню обороноздатність країни, але могла навіть бути запорукою ненападу з боку східного сусіда.

Разом з тим, на ідейному рівні війна, як правило, є боротьбою за певну картину світу, яка відображає ціннісний каркас спільноти, котра залучена у таке протистояння. Така боротьба за свою культурно-політичну ідентичність потребує *стратегічного економічного прагматизму*, який би сприяв вдосконаленню економічно-промислової політики держави та її військової доктрини. Такий економічний прагматизм передбачає, в свою чергу, застосування усіх доступних для підвищення рівня національної безпеки, матеріальних та технологічних, засобів. Тоді як ідеологія економічного націоналізму якраз й зорієнтована на розвиток виробничих потенціалів країни та інвестування у перспективні високотехнологічні індустрії.

Зважаючи на появу нових видів воєн – економічних, валютних, торгових, енергетичних, технологічних, інформаційних, гібридних тощо – важливо також не втрачати історично значимі шанси для переходу на більш високий, відповідний цивілізаційним вимогам, рівень економічного розвитку. У сучасних умовах це може бути, наприклад, розвиток стратегій «зеленої економіки», яка могла б суттєво посприяти оформленню суб'єктного статусу України на гео-економічній та геополітичній мапі світу.

На сьогоднішній день, важливим кроком у даному напрямі могла б бути розробка родовищ такого стратегічно важливого ресурсу та базового елементу живлення для розвитку технологій «зеленої економіки» як літій, поклади якого в нашій країні одні з наймасштабніших

в Європі (Ткаченко, 2021). У разі надійного закриття потреб інформаційної та військової безпеки країни, робота у цьому напрямі могла б створити принципово новий плацдарм для розвитку економічного потенціалу країни та посилити тенденції розвитку її технологічного прогресу.

Раціонально обґрунтоване використання цього ресурсу у сфері розробки енергозберігаючих технологій могло б дозволити створити принципово нові умови для економічного поступу та фінансового зростання у післявоєнний період. Така стратегічна перевага дала б Україні додаткові можливості для випереджального розвитку на засадах інноваційних технологій, в тому числі й як важливого вектору розвитку оборонного потенціалу країни, та для розробки унікальної економічної стратегії. Зокрема, важливим історичним прикладом технологічних переваг у якості важливого чинника, що визначив перемогу у війні, є відомий військовий конфлікт ХІХ століття між Півднем та Північчю у США, де індустріалізована Північ здолала аграрний Південь, що, згідно термінології О. Тоффлера, стало показником переходу від першої до другої цивілізаційної хвилі.

Таким чином, надійною основою національної безпеки та створення відповідних умов сталого розвитку економічного потенціалу країни в умовах вже третьої хвилі цивілізаційного поступу, є тільки максимально продумана стратегічна підготовка та практична спроможність держави й суспільства до максимізації заходів щодо – фізичного, інтелектуального та технологічного – захисту своїх економічних інтересів та кордонів засобами внутрішніх ресурсів та потенціалів. Адже зовнішня допомога від союзників досить часто залежить від багатьох чинників та умов, тому матеріальні та військово-технічні потреби мають бути надійно забезпечені засобами внутрішньої економічної політики країни.

Методологія. Методологічну основу даного дослідження складає міждисциплінарний підхід до аналізу кожного з означених феноменів – економічного націоналізму та війни – на рівні їх сутнісних особливостей та причинно-наслідкових зв'язків між ними, а також синтез отриманих у процесі такого аналізу результатів.

Результати та їх обговорення. Таким чином, аналіз зв'язку означених феноменів засвідчив, що захист економічних інтересів держави може відбуватись на двох рівнях: першим з яких є класична війна, як досить небажане явище, оскільки під загрозою опиняється фізичне виживання людей та країн та другий варіант – це виважений економічний націоналізм, що може проявляти себе й на рівні торгових та валютних воєн, але є більш бажаним соціально-прагматичним явищем, оскільки забезпечує надійний господарський фундамент суспільства та орієнтує його на розвиток не лише потужного військово-промислового комплексу, а й на цивілізаційну еволюцію до рівня ведення війн виключно в економічній площині, забезпечуючи, у такий спосіб, стратегічно більш вигідні для країн умови розвитку.

Висновки. Отже, саме ті країни, які протягом історичної еволюції реалізували у своїй соціально-економічній політиці основні принципи ідеології економічного націоналізму, є сьогодні найбільш обороноздатними та постають у якості головних суб'єктів історичного процесу, в тому числі здійснюючи вирішальний стратегічний вплив на результати регіональних військових протистоянь. Відповідно, саме впровадження принципів економічного націоналізму дозволяє забезпечити довгострокову стратегічно виважену підготовку до можливих військових чи суто економічних конфліктів та їх відносно ефективного для держави вирішення. Тому розвиток обороноздатності, в умовах сучасного світу, вимагає більш масштабного осмислення стратегій ефективізації державної політики засобами формування збалансованих економічних систем з характерним їм потужним виробничим потенціалом, який сприятиме розвитку та вдосконаленню національних індустріальних секторів та військово-промислових комплексів сучасних країн.

References:

1. Hlushko T. (2015). Ekonomichna teoriya natsiyi: sotsialno-filosofskiy kontekst. Monografiya. [Economic Theory of Nation: Socio-Philosophical Context. Monograph]. Kyiv: Dragomanov University. 299 p. [in Ukrainian].
2. List F. (2021) Natsionalna systema politychnoi ekonomii. [National System of Political Economy]. Kyiv: Nash Format. 368 p. [in Ukrainian].
3. Pekar V.O. (2020). Besidy maistra Khai Tao pro stratehiiu. [Master Hai Tao's Conversations about Strategy]. Kharkiv: Folio. 223 p. [in Ukrainian].
4. Rainert E. (2019). Yak bahati krainy staly bahatymy... I chomu bidni krainy zalyshaiutsia bidnymy. [How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor]. Kyiv: Samit-Knyha. 416 p. [in Ukrainian].
5. Rickards J. (2018). Valiutni viiny. Vytoky nastupnoi svitovoi kryzy. [Currency Wars: The Making of the Next Global Crisis]. Kyiv: Nash Format. 348 p. [in Ukrainian].
6. Sun Tzy (2015). Mystetstvo viiny. [Art of War]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 112 p. [in Ukrainian].
7. Tkachenko O. (2021). V Ukraini – 10% svitovyykh zapasiv litiu. [Ukraine has 10% of the World's Lithium Reserves]. <https://fbc.ua/news/ekonomika-uk/v-ukrayini-10-svitovih-zapasiv-litiyu/> [in Ukrainian].
8. Colantone I., Stanig P. (2019). The Surge of Economic Nationalism in Western Europe. Journal of economic perspectives. Vol. 33, № 4. P. 128-151. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.33.4.128>
9. Frank D. (2000). Buy American: The Untold Story of Economic Nationalism. Boston: Beacon Press, 336 p.
10. Helleiner E. (2021). The Diversity of Economic Nationalism. New Political Economy. Volume 26, Issue 2. P. 229-238. <https://doi.org/10.1080/13563467.2020.1841137>
11. Gilpin R. (2016). Three Ideologies of Political Economy // Gilpin R. The Political Economy of International Relations. Princeton: Princeton University Press. 472 pp., P. 25-64.
12. Liang G., Ding H. (2020). The China-US Trade War. London: Routledge. 112 p.
13. Toffler A., Toffler H. (1993). War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century. New York: Little Brown & Co. 302 p.